

elisabeth özdalga ile türkiye'de islamcılığın son yıllarda yaşadığı dönüşüm üzerine söyleşi

ELISABETH ÖZDALGA
Prof. Dr., ODTÜ Sosyoloji Bölümü

Eskireni: Size göre İslamcıların değiştiğinden söz edilebilir mi, eğer söz edilebilecekse en önemli değişim hangi alanda hangi yönde kendini hissettirmektedir?

Elisabeth Özdalga: En belirgin değişiklik siyasetle ilgili: 1960'ların sonunda başlayan siyasî İslam hareketinin, 2000'li yıllarda tek başına iktidara gelmesi çok önemli bir gelişme. 70'li yıllarda siyasete damgasını vuran Milli Selamet Partisi o yıllarda kurulan pek çok hükümette yer aldı. O şekilde bu hareket başından beri siyasî iktidarın bir parçası oldu, ama o yıllarda bir iktidar ortağı olarak. Bazen de kendi önemini abartıp geçimsiz çocuk rolünü oynayarak işi götürdü. Ama son on yıldan beri Türkiye'de siyasî İslam ciddi bir şekilde iktidara sahip oldu. O bakımdan 1994 ve 1995, yerel ve genel seçimleri çok önemli gelişme-

lerdi. Asıl açılma Ak Partinin kuruluşu ve hemen arkasından 2002 seçimlerini kazanmasıyla oldu. 2002-2007 yılları arasında Ak Parti hükümeti sadece iktidara gelmiş olmadı, aynı zamanda iktidara sahip çıktı. Çünkü Ak Parti hükümeti, daha önceki iktidarlara nazaran işini daha ciddi, daha sağlam ve başarılı götürdü.

2002-2007 döneminin en önemli kazanımlarından biri, AB ile olan ilişkiler ve entegrasyon çalışmalarının ilerlemesi. Böylece Türkiye'de İslamî hareketin, daha önce MSP ve RP zamanında olduğu gibi, Avrupa ve Batı düşmanı olmadığını gösterdi. Tam tersine Avrupa entegrasyon süreci bu dönemde ciddi şekilde hız ve güç kazandı. Ayrıca önemli ekonomik, sosyal, sağlık ve eğitim reformları yapıldı. Demokratikleşme konusunda ilerlemeler kaydedildi. Türkiye'nin en hayati konularından Kürt sorununda, daha önceki hükümetlere

kıyasla daha yumuşak, uzlaşıcı ve çözüme yönelik tavırlar sergilendi.

eskireni: Bu realist bakış açısı Ak Parti'nin uzlaşmacı tutumu kendi siyasî ve ideolojik çizgisini de etkiledi mi?

Elisabeth Özdalga: Tabi, söylemek istediğim, Türkiye'de siyasî İslamî temsil eden Ak Parti 2000'li yıllarda iktidara geldi, ama aynı zamanda bu hareketin ideolojik çizgisi de ciddi bir şekilde değişmiş oldu. Daha reformist, demokratik kurumlara inanan, ekonomide daha liberal politikaları sürdüren bir hareket haline geldi. Önemli siyasî konularda daha gerçekçi ve pragmatik bir tutum sergiledi. Kendilerini de "İslamcı" olarak değil, muhafazakar demokrat olarak tanımlıyorlar. Böylece daha çok merkeze kaydı. DYP ve ANAP'ın 90'lı yıllardaki başarısızlıkları yüzünden Türkiye'nin siyasî yelpazesinde merkezde bir boşluk oluşmuştu zaten.

eskireni: Yani Ak Parti de doldurdu, fakat bu boşluğu doğuran asıl sebepleri irdeleyecek olursak 28 Şubat sürecinin bu boşluğun oluşmasında tersinden bir katkısı oldu denebilir mi?

Elisabeth Özdalga: Bana öyle geliyor ki askerî müdahaleler olmasaydı 2000'li yıllarda Ak Parti'nin önderliğinde yapılan dönüşüm, yani liberalleşme ve dışa açılma, daha önce oluşacaktı. Burada özellikle 1980 darbesi olumsuz bir rol oynadı. 28 Şubat süreci ile beraber gelen baskılar da öyle. Tabii, hayali gelişmeler üzerinde fikir beyan etmek spekülasyonun ötesine gitmiyor. Ama 1980 darbesi siyasî partiler üzerinde gerçekten çok olumsuz etki yaptı. Hem sol ve merkez partilerde, hem de

Bana öyle geliyor ki askerî müdahaleler olmasaydı 2000'li yıllarda Ak Parti'nin önderliğinde yapılan dönüşüm, yani liberalleşme ve dışa açılma, daha önce oluşacaktı. Burada özellikle 1980 darbesi olumsuz bir rol oynadı. 28 Şubat süreci ile beraber gelen baskılar da öyle.

siyasî İslamı temsil eden partide, yani Refah Partisinde öyle oldu. Oldukça katı bir İslamcı çizgiyi temsil eden Necmettin Erbakan'ın gücüne karşı parti içinde muhalefet bayrağı açan gruplar, o yıllarda yenik düştü. Refah Partisi'ni kendi elinde tutan Erbakan, 1980 darbesinden sonra, dönemin olağanüstü şartlarından dolayı, gücünü arttırdı.

eskireni: Refahın merkezinde yer alan bu gücün yıpratılması da Ak Partinin ortaya çıkışında etkili oldu denebilir mi?

Elisabeth Özdalga: Evet, deniyor ki 28 Şubat süreci Ak Parti'nin oluşumuna yol açtı. Refah Partisi ve Fazilet Partisinin kapatılması, Ak Parti'nin ve dolayısıyla daha ılımlı bir İslamî oluşumun ortaya çıkmasını kolaylaştırdı, de-

niyor. Böyle bir anlayışı sorgulamak lazım diye düşünüyorum. Aksine, askerî müdahaleler olmasaydı, yani siyasî süreç kendi haline bırakılırdı, bu tür dönüşümler daha önce gerçekleşebilirdi.

eskireni: Ak Partinin geliştirdiği bu yaklaşım ve aldığı pozisyon kendi kökeni kadar muhaliflerini de şaşırtmış gözüküyor galiba?

Elisabeth Özdalga: Son on-onbeş yıllık dönemin belki de en önemli sonucu, İslamî değerlere dayanan bir siyasî hareket olarak Ak Parti iktidarının, laik düzeni sarsmadığıdır. Ak Parti hükümeti devletin kurumları ile genellikle rahat çalıştı ve fazla bir sürtüşme olmadan siyasî sisteme entegre oldu. Rejim açısından çok büyük sorunlar yaşanmadı. Bu tecrübe sadece Türkiye için değil, dünyada, özellikle Orta Doğu bölgesindeki ülkeler için de önemli bir gelişme oldu. İslam'a dayanan siyasî ideolojiler demokratik kurumları ve gelenekleri tehdit etmiyor, dışlamıyor. Yıllardır tekrar tekrar bunu söylüyoruz, ama AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte bu gerçek daha açık ve somut bir şekilde dünyaya gösterildi.

eskireni: Bu durumda demokratik sistemi İslamcılardan ziyade sisteme egemen olan güçlerin zorladığını söyleye bilir miyiz?

Elisabeth Özdalga: Türkiye'de siyasî İslam hareketi demokratik sürece entegre olmayı başardı. Her zaman çok kolay olmadı, ama sonuçta hem mahallî yönetimlere, hem merkezî iktidara ortak oldu ve bu sürecin sonunda demokratik düzenin tabii bir parçası haline geldi. Bu bağlamda ABD'nin ve AB'nin, Filistin'de bağımsızlık mücadelesi sürdüren Hamas'a karşı yürüttükleri izolasyon politikasından ders alması gerekiyor, diye düşünüyorum.

eskireni: İslamcılığın siyasî alanda yaşadığı bu dönüşüm başka alanlarda da yaşayacağı dönüşümlerin habercisi olabilir mi? Örneğin başörtüsü.

Elisabeth Özdalga: Örtünme, ta başından beri, Türkiye'deki İslamcı hareketin önemli bir parçası oldu. Daha önce 90'li yıllarda bu konuda araştırma yaptığım için beni yakından ilgilendiriyor. Önce şunu söyleyeyim: Kullanılan sözler açısından bazı anlam kaymaları oldu. Mesela 80'li ve 90'li yıllarda türban", başın arkasında bağlanan ve boynu ve kulakları kısmen açık bırakan bir örtünme şekliydi. Mesela Turgut Özal'ın zamanında "çağdaş örtünme" deyince bu kıyafet kastediliyordu. Bu kıyafet o zaman resmi çevrelerde daha çok kabul görüyordu. Bu şekilde bağlanan bir "türban" o zamanlar daha çok üniversite öğrencilerinin taktığı büyük, omuzları da kapayan eşarplara karşı ortaya atılan bir alternatif, çağdaş örtünme şekliydi. Turgut Özal'ın hükümetlerinde yer alan bir çok bakanın hanımı 80'li yıllarda bu şekilde örtünüyordu. Bugün ise "türban" boynu, kulakları ve saçını sıkı bir şekilde kapatan, fakat aynı zamanda şık, hatta maddî durum müsait olduğu ölçüde israfa kaçan bir kıyafet ile birlikte takılan bir örtünme modelini temsil ediyor.

80'li ve 90'li yıllarda tesettürlü üniversite öğrencileri arasında yaygın olan kıyafet, uzun ve geniş pardesü ve onunla beraber omuzları kapayan ve iğne ile tutturulan büyükçe bir eşarptan ibaret idi. Bu örtünme modeli o zamanlar, "başörtüsü" diye adlandırılıyordu. Bu kıyafeti kullanan öğrencilere ise, başörtülü veya tesettürlü öğrenciler deniyordu. Tesettürlü öğrenciler arasında sade, mütevazî ve vücut hatlarına dikkat çekmeyecek şekilde giyinme ideali vardı.

Bugün ise bu idealler değişmiş gibi görünüyor. Saç, boyun ve kulak görünmemesi lazım. Bu konuda katı kurallar söz konusu. Ama kıyafetin geri kalan kısmına gelince alabildiğine fantezi, gösterişli, bazen de dar ve hatta oldukça "seksi" kıyafetler olabiliyor. Burada dinî kurallar veya gelenekler açısından

dan giyim tarzı ile çelişkili mesajlar veriliyor: Bir taraftan bir katılık –saç konusunda– öbür taraftan ise pahalı elbiseler, lüks ve diğer insanların dikkatini çekmek için uygulanan giyim tarzları. Bu bağlamda veya böyle bir ortamda, saç, nerede ise negatif anlamda bir fetiş haline gelmiş gibi görünüyor.

eskireni: Buradan yola çıkarak örtünmenin yeterince özümsemediğini ve maksadı aşan bir boyut kazandığını söyleyebilir miyiz?

Elisabeth Özdalga: Tabii, bu olgular ister istemez sorular getiriyor insanın aklına. Bugünkü "türban," yani baş örtme şeklindeki katılık, daha çok Suudi Arabistan'da hakim olan Hanbelî anlayışına uygun gibi görünüyor. Hanbelî geleneklerine göre katı, hatta fanatik kurallara uygun eylemler ön planda tutuluyor. Türkiye'de hakim olan Hanefî geleneği ise, daha çok insanın ruhu ve iç dünyası ile ilgili. Dola-

Burada dinî kurallar veya gelenekler açısından giyim tarzı ile çelişkili mesajlar veriliyor: Bir taraftan bir katılık –saç konusunda– öbür taraftan ise pahalı elbiseler, lüks ve diğer insanların dikkatini çekmek için uygulanan giyim tarzları.

yısıyla Türk geleneği, fiil ve eylem konusunda daha hoşgörülü, davranış kurallarına daha rahat yaklaşabilen bir tutumu temsil ediyor. O perspektiften bakınca, Türkiye'de son yıllarda açıklaması zor bir giyim tarzı oluştu. Aşırı şık, hatta "ekstravagan" olmak yadırganacak bir tutum olarak görülüyor. Ancak bu tutum, katı bir saç örtünmesi ile, yani o anlamda bir dindarlıkla bağdaşıyor mu? O soruya tabii ki biz cevap veremeyiz. O ancak hareketin içinde olanların iç muhasebesi ile ilgili.

eskireni: Bu şekilsel değişimi İslamcılığın kültürel anlamda yaşadığı bir dönüşümün yansıması olarak değerlendirebilir miyiz?

Elisabeth Özdalga: Bugün tesettürlü giyim tarzı daha çok orta sınıfın, bankacılık, ticaret ve sanayi, yani geniş anlamda iş dünyasında yer alan kesmin hanımları tarafından belirleniyor. Burada bir burjuvalaşma eğilimi söz konusu. Orta sınıfın diğer temel unsuru olan profesyoneller ise, yani doktorlar, mühendisler, hakimler, üniversite hocaları, vs. bu konuda belirgin olamadı. Bunun bir sebebi üniversitelerdeki örtünme yasağı. Örtünme üniversitelerde yasak olmasaydı ve bir takım tesettürlü profesyoneller de kamu alanında giyim tarzlarını serbest bir şekilde oluşturabilseylerdi, tesettürlü giyim modelleri ve idealleri de farklı olabilirdi. Bugün giyim konusunda ticarî sınıfın idealleri daha belirgin, yani elit kesimde aşırı şıklık, pahalı markalar ve hatta gösteriş göze çarpıyor. Halbuki Türkiye’de son yıllarda hızla büyüyen orta sınıfın içinde profesyoneller de damgasını vurabilseydi, daha değişik, entelektüel ideallere ve kriterlere daha uygun giyim tarzları de oluşabilirdi.

Bir de şu var tabii. Bahsettiğim giyim tarzı İslamcı hareketin içinde önceki yıllara nazaran daha belirgin bir sınıfsal tabakalaşmanın, zengin ile daha düşük gelir sahibi insanların arasında bir farklılaşmanın işareti aynı zamanda. Bu da bu hareketi iktidara taşıyan sosyal dayanışma açısından bir sorun yaratır mı önümüzdeki yıllarda? Şu anda bir şey söylemek zor, ama en azından bu soruyu sormakta fayda var, diye düşünüyorum.

eskireni: Tabii ki bu durum, tesettürün özgürlük dramıyla ilgili boyutunu gündeme getiriyor.

Elisabeth Özdalga: Bir de kadın özgürlüğü konusunda şöyle bir paradoks var: Genel olarak kadınların özgürlük kazanması konusunda bir ilerleme var Türkiye’de. Yeni yasalar getirerek Ak Parti’nin de bu sürece önemli katkısı oldu. Fakat Ak Parti’yi iktidara taşıırken önemli bir

rol oynayan tesettürlü bayanlar, genç kızlar, anneleri ve anneanneleri, meslek sahibi olmanın en önemli şartı olan üniversite eğitiminin hâlâ dışında tutuluyorlar.

eskireni: Ak Parti oldukça özgürlükçü ve uzlaşmacı bir tutum sergilerken sorunları çözümede yeterli olamıyor. Örneğin Alevilere karşı da son derece toleranslı bir yaklaşım sergiliyor. Fakat başörtüsü sorununu çözemiyor. Bu zorluğu çıkaranlar, Ak Partiyi kendi tabanıyla sorunlu hale getirmek gibi bir çaba içerisinde olabilirler mi?

Elisabeth Özdalga: Son yıllarda Alevilik konusunda da önemli gelişmeler oldu. Alevilik daha açık bir şekilde kamuoyunda tartışılıyor. Cem evleri ile ilgili talepler konusunda daha duyarlı bir iktidar partisi var. Sünnî kesim de Alevilik konusunda eskisi kadar kapalı değil. Ama iki cemaat arasında hâlâ önemli bir mesafe var. Her iki tarafta da kararsızlıklar ve kimlik konusunda muğlaklıklar devam ediyor. Aleviliğin, bir din veya bir alt kültür oluşturduğu konusu hâlâ tartışılmakta. Mevcut hükümet cem evlerinin bir ibadet yeri olduğunu kabul ederek camilere verilen desteğin bir benzerini cem evlerine vermek üzere kanun tasarısı hazırlıyor. Öbür yandan Diyanet İşleri Başkanlığı, cem evleri bir ibadet yeri olarak kabul edilemez görüşünde. Aleviliğin kimliği aleviler arasında da tartışılmakta. Bu konular önümüzdeki yıllarda tartışılmaya devam edecek. Ama Alevilik ve Sünniliği, iki tane ve birbirinden kopuk olgular olarak görmemek lazım. Aralarındaki ilişkiler bağlamında ikisinin de kimlik oluşturma mücadelesi herhalde devam edecektir. ■